

A MAGYAR KÖNYVTÁRÜGY 25 ÉVES FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB IRÁNYAI

Szentmihályi János

ELTE Könyvtartudományi Tanszék

A magyar könyvtárügy felszabadulás utáni fejlődéséről az utóbbi években több hosszabb-rövidebb összefoglaló jellegű és egyes részletkérdésekkel foglalkozó tanulmány, cikk jelent meg /1/. Az ezekben közölt megállapítások megismétlése feleslegesnek látszik. A korlátozott terjedelmű összefoglalás célja: számot adni azokról a tendenciákról, amelyek a magyar könyvtárügy fejlődésében felszabadulásunk óta érvényesültek.

A könyvtárak és szolgáltatásaik gyorsütemű fejlődése, a könyvtártípus egészében tapasztalható mennyiségi és minőségi növekedés, a szemmel látható eredmények lehetővé teszik, hogy ezeket értékelve, megbecsülve, kendőzés nélkül rámutassunk a fejlődést lassító, hátráltató tendenciákra, intézkedésekre is. A megfontolt, lelkiismeretes mérlegelés ugyanis segít minket munkánk jobb ellátásában, mely kötelezettségünkre hazánk felszabadulásának 25. évfordulója figyelmeztet bennünket.

1. AZ ÖRÖKSÉG

Mint művelődésünk valamennyi intézményének fejlődését, könyvtáraink jellegét, állományuk, szolgáltatásaik alakulását, személyzeti összetételét az évszázadok folyamán azok a tényezők determinálták, amelyek egész művelődésünk tartalmát, jellegét, a művelődés aktív és passzív részesének összetételét meghatározták. Amilyen mértékben észlelhető a művelődés fejlődési ütemének eltérése Európa más részeinek kulturális fejlődési ritmusától, amilyen mértékben eltérő művelődésünk tartalma más területek kulturális fejlődésének jellegétől és színvonalától, olyan mértékben tér el - a történelem alakulása következtében sajnos többnyire negatív irányban - a magyar könyvtári szervezet alakulása, a gyűjtött állomány és a szolgáltatások jellege Európától, főleg pedig Nyugat-Európa könyvtári szervezetének alakulásától.

Azok a könyvtári intézmények, gyűjtemények, amelyek a felszabadult, függetlenségét visszanyert országra örökségül maradtak, ezt a sokszor ellentmondásos fejlődést tükrözik.

Nemzeti könyvtárunk a nagy nyugat-európai nemzeti könyvtárakhoz viszonyítva, késői alapítású. Az idejekorán elvetett mag - az európai udvari könyvtárak között is kimagasló helyet érdemlő Corvina - nem tudott kikelni. A jelenlegi nemzeti könyvtár alapjait egy, a felvilágosodás eszméi iránt fogékony főúr rakta le 1802-ben. Olyan nemzeti könyvtárat kaptunk örökségül, mely az alapító gyűjteményt viszonylag szerény állami költségvetési keretből és a korszerű törvényes intézkedések - mint pl. a kötelespéldány-szolgáltatás - révén elsősorban a magyar és a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványokkal gyarapította. Az ország gazdasági és politikai struktúrája magyarázza a tényt, hogy nem volt elsőrendű állami feladat a gyűjtemény fejlesztése. Megértő és áldozatkész magánemberek, mint gróf ILLESHÁZY István, gróf APPONYI Albert, TODORESZKU Gyula és a többiek gyarapították a gyűjteményt annak talán legértékesebb részével, olyan régi belföldi és külföldi magyar vonatkozású kéziratokkal, nyomtatványokkal, amelyek nélkül a kimondottan nemzeti jellegű könyvtár állománya ilyen vonatkozásban sem lenne teljes. Az első írott magyar nyelvemlék, a Jókai-kódex megszerzéséhez is társadalmi segítség kellett 1925-ben. Tiszteletreméltó tudományos munkát végző könyvtárosok nem egy korszerű kezdeményezése, mint pl. a Hirlaptár, a Zeneműtár alapítása és fejlesztése, a könyvtári munka korszerűsítésére irányuló törekvések, a magyar könyvtörténet, bibliográfia, életrajzi kutatás tisztas eredményei is jellemzik a mostoha körülmények között dolgozó, a felszabadulást megelőzően is hosszú évtizedek óta helyhiánnyal küzdő nemzeti könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár helyzetét.

Tudományos könyvtáraink fejlődése is tükrözi az európai kulturális fejlődés ritmusába való jól időzített beilleszkedést, majd azokat a hatásokat, melyek következtében a fejlődés lelassult, az ország gyarmati helyzetének megfelelően módosult.

A középkori nagy európai egyetemek kialakulása idején - 1367-ben - alapított pécsi egyetemnek volt már könyvtára. Ez az intézmény hamarosan eltűnt. A XVI. század első felében, a reformáció korai befogadása idején a református főiskolák - Sárospatak, Debrecen - könyvtárai kialakulnak, állományuk bár nagyon értékes, mégsem képes elérni a nagy európai egyetemi könyvtárak állományának gazdagságát. Az ellenreformáció győzelme, a Habsburg-monarchia érdekeit szolgáló feudális társadalmi berendezkedés továbbélése, a jezsuita alapítású egyetem jezsuita rendi könyvtárból alakult könyvtárának fejlődését hosszú időre meghatározta. Az 1774-i jezsuita egyetem könyvtáráról találóan jegyzi meg a könyvtár történetének írója, PAJKOSSY Györgyné, hogy "nem NAUDE utasításai szerint összeállított könyvtár, mely a tudás minden ágára kiterjed, hanem olyan tankönyvtár, mely alkalmas arra, hogy a katolikus királyi Magyarország vezetőit nevelő tanárok segédanyaga legyen."/2/ Egy 1627-ben megjelent munkára való hivatkozás világosan mutatja a fejlődés ritmusbeli eltolódását. A több mint három évszázados hagyományokkal rendelkező legnagyobb tudományos könyvtár további fejlődése, állományának alakulása hiven

követi művelődési viszonyaink, a magyar tudománytörténet fejlődésének egyes szakaszait, a visszaható erő hatásait, a haladó, az európai fejlődést utolérni törekvő irányzatok érvényesülését. Az 1774-ben állami oktatási intézménnyé alakult egyetem könyvtára a közvetlen egyházi ellenőrzéstől megszabadulva, nagyrészt kiváló könyvtár-sainak kezdeményezésére fokozatosan törekszik a tudomány minden ágának kimagasló alkotásait beszerezni és a legjelentősebb tudományos folyóiratokat olvasói rendelkezésére bocsátani.

A XIX. és XX. század folyamán jelentős tudományos könyvtárak, a Magyar Tudományos Akadémia, a három vidéki egyetem, a Műegyetem könyvtára, főiskolai könyvtárak, országos intézmények, mint az Országgyűlés, Központi Statisztikai Hivatal stb. könyvtárai sorakoztak az Egyetemi Könyvtár és a nemzeti könyvtár mellé. E könyvtárak állományának mennyisége, összetétele, a könyvtári munka színvonala az ország tudományos élete jellegzetességeinek megfelelően alakul és fejlődik. Az ország természettudományi könyvekkel és folyóiratokkal való könyvtári ellátottsága, összehasonlítva a humán és társadalomtudományok anyagával, elmaradottnak nevezhető. Feltűnő és jellemző tünet, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, amely pedig olyan tudós társaságé, amelynek természettudós tagjai is voltak, a felszabadulás előtt un. humán jellegű könyvtár volt.

A nagy tudományos könyvtárak állományának másik jellemzője, hogy a külföldi tudományos irodalomból elsősorban a német nyelvűt gyűjtötték. 1885-ben pl. a könyvtárak összállományának nyelvi megoszlása: magyar 23%, latin 25%, német 36%, a többi idegen nyelv pedig együttesen csak 16%-ot tett ki /3/.

Szakkönyvtárak a XIX. és XX. század folyamán elsősorban szakfőiskolák, tudományos egyesületek és intézmények, egyes közhivatalok mellett alakultak. Ezek zöme összehasonlítva állományukat, szolgáltatásaikat és látogatottságukat Európa és az Egyesült Államok hasonló jellegű könyvtárainak adataival, azok színvonalát nem érte el. Kétségtelen azonban az is, hogy műszaki felsőoktatásunk színvonalának fokozatos emelkedése hozzájárult az akkori Műegyetem könyvtárának egészséges fejlődéséhez; az iparosodás lassu ütemét bizonyítja az OMKDK elődjének, hazánk első nyilvános műszaki közkönyvtárának a Technológiai Iparmúzeum 1883-ban alapított könyvtárának vontatott fejlődése, állományának hiányai és sok panaszra okot adó nem megfelelő elhelyezése. Az örökséghez tartozik azonban az is, hogy századunk elején SZABÓ Ervin, mint szakkönyvtáros a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárából a legkorszerűbb, leghaladóbb szakirodalmat magába foglaló közgazdasági, szociológiai szakkönyvtárat teremtetett; KAPLÁNY Géza, aki a dokumentáció jelentőségét idejekorán felismerte, a Technológiai Múzeum könyvtárában a mostoha viszonyok között is a műszaki szakirodalom korszerű feldolgozásának alapjait vetette meg; volt az országban olyan könyvtár, - a budapesti Orvosegyesület könyvtára - mely a központi orvostudományi könyvtár szerepét betöltötte /az örökségnek ez a része veszendőbe ment/.

A mult hagyatékához tartoztak a közművelődési könyvtárak is. Ez az örökség volt a legelmaradottabb. A közművelődési könyvtárak gyors fejlődése, a közkönyvtárügy eredményei a fejlett kapitalista

országokban a polgári rétegek vagyoni és kulturális emelkedésének velejárói. A munkásosztály szervezett harca valósíthatta meg számos országban, hogy a lehetőség szerint munkások, parasztok is a kultúra részeseivé válhassanak a fejlett könyvtári szolgáltatások révén. Mindez nem jellemzi a magyar közművelődési könyvtárak fejlődését. SZABÓ Ervin méltán állapíthatta meg 1915-ben, hogy könyvtárügyünk "a társadalmi szükséglet kielégítések sorában az utolsó helyet foglalja el." /4/ Ami Magyarország közművelődési könyvtárügyében a haladó, az európai színvonalat jelenti a dualizmus korában, az nem az a csekélyszámu munkáskönyvtár, nem a kevés kivétellel korszerűtlen állományal rendelkező, korszerűtlenül vezetett városi könyvtárak, sem az a néhány agrárszocialista olvasóköri, hanem az, hogy a közművelődési könyvtárügy egyik színtere lett annak a harcnak, amely a progresszív Magyarorszáért folyt.

Az örökséghez tartozik a Szabó Ervin-i hagyaték; a korszerű nagy fővárosi nyilvános könyvtár megalkotása, annak fiókhálózatának kiépítése és főként azok a könyvtárpolitikai elvek, programok, amelyeket SZABÓ Ervin és munkatársai hirdettek, és amelyek megvalósításáért harcoltak. A Tanácsköztársaság könyvtárügyének szervezete, a könyvtárügyi politikai megbízottak, DIENES László és KÓHALMI Béla intézkedései a Szabó Ervin-i könyvtárpolitika megvalósítására irányuló törekvések. Ezeknek a rövid 133 nap alatt is voltak komoly eredményei. Ez a tényleges örökség, melynek továbbfejlesztése, megvalósítása, mint feladat a felszabadult Magyarországra maradt.

Ha mérlegre tesszük hazánk felszabadulás előtti korszakainak könyvtárügyét, könyvtári intézményeit és szolgáltatásait, megállapíthatjuk, hogy minden egyes könyvtár típus fejlődése, a könyvtárügy viszonylagos fejlettsége nem állami intézkedéseknek köszönhető, hanem annak, hogy progresszív társadalmi mozgalmak kiváló képviselői és önzetlen, hazafias tudósok, gyűjtők, könyvtárosok munkálkodtak közkönyvtáraink korszerű színvonalra emelésén /5/.

2. A KÖNYVTÁRI SZERVEZET FEJLŐDÉSE A FELSZABADULÁS ÓTA

A szocialista típusú könyvtári szervezet célja olyan könyvtárak létesítése, fenntartása és fejlesztése, amelyek biztosítják a lakosság minden rétege számára a lakóhelyen és a munkahelyen a sokoldalú műveltség, az ideológiai, politikai és szakmai tájékozottság megszerzéséhez szükséges irodalmat; a közhasznú tudományos munkát végzők és a tudományos pályára készülők számára a tudományok megismeréséhez szükséges korszerű irodalom használatát; végül a kutató, fejlesztő, termelő munkát végző, valamint gazdasági tevékenységet folytatók számára a szakirodalmi dokumentumok rendelkezésre bocsátását; valamennyi könyvtár típus keretén belül a gyűjtemény korszerű feltárását, az irodalom társadalmi hasznosítását jelentő szolgáltatásokat.

A szocialista típusú könyvtári szervezet kialakítása, egymással együttműködő, egymás munkáját kiegészítő könyvtárakból álló könyvtá-

ri hálózatok kiépítése, a könyvtári hálózatok közötti együttműködés megszervezése, és főleg az egyes könyvtárak rendeltetészerű működésének biztosítása olyan feladat, melyet maradéktalanul 25 év alatt sem lehetett megoldani.

Tudatos, szocialista jellegű könyvtárpolitikai intézkedésekre az ország gazdasági, politikai struktúrája alakulásának megfelelően aránylag későn került sor. A koalíciós kormányzás időszakában a könyvtárpolitikai törekvések nem lehettek egyértelműek /6/. A könyvtárügy országos irányítására, a központi feladatok megoldására hivatott szervek alakulása, fejlődése szükségszerűen követi azokat a változásokat, amelyek az ország termelési viszonyaiban, közéletében végbementek. A Magyar Kommunista Párt irányításával létrejött Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság által megindított falusi népkönyvtári mozgalom, a szakszervezeti könyvtárak fejlesztésére irányuló törekvések, a körzeti könyvtárak megszervezését célzó kezdeményezés azonban a tudatos szocialista könyvtárpolitika kezdeti lépéseinek tekinthetők. Egy a Horthy-korszakban alapított intézmény, az OKBK /Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ/ jogutódaként alakul meg miniszterelnöki rendelet alapján 1945-ben az OKK /Országos Könyvtári Központ/. Ennek közelebből meg nem határozott feladata a könyvtárak közötti együttműködés megszervezése, azoknak a feladatoknak megoldása, melyeket az egyes könyvtárak a maguk keretei között nem tudnak ellátni, a könyvtárközi kölcsönzés és a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítása, valamint az OKBK által 1926-ban korszerűen és hiányt pótló módon megindított központi címjegyzék /K.C./ továbbfejlesztése /7/. Az 1952 augusztusáig fennállott intézmény KÖHALMI Béla szerint hivatott lett volna arra, hogy a Tanácsköztársaság idején létrehívott Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetnek szánt feladatokat megoldja /8/. Rövid ideig tartó működése alatt is jónéhány korszerű, a tudományos tájékoztatást is elősegítő szolgáltatást nyújtott. Ilyen az 1951-ben megjelent címjegyzék az ország könyvtáraiba járó külföldi folyóiratokról /9/, mely bizonyítja a könyvtárak közötti együttműködés fejlődését is, hiszen már 447 hazai könyvtár külföldi folyóiratainak lelőhelyeit közli /10/. Jelentős kezdeményezés volt az Országos Szabványügyi Hivatallal való együttműködés alapján a könyvtári szabványok megalkotása, az ETO rövidített magyar kiadásának elkészítése. Az ETO-nak a könyvtári és dokumentációs munka fontos segédletének teljes kiadása, a FID Magyar Nemzeti Bizottságának kezdeményezésére 1968-ban indult meg.

Az OKK fennállásának utolsó két és fél évében - 1950 tavaszától 1952 augusztusáig - munkatársainak tevékenységét az állami tulajdonba vett egyházi könyvtárak és a veszélynek kitett kastély-könyvtárak, őrizetlen magángyűjtemények könyvtárának megőrzése, rendezése, feldolgozása és közkönyvtárak közti szétosztása kötötte le. Ahol erre lehetőség nyílt, egyes gyűjteményeket a régi történelmi keretben őrizték meg. Így jött létre három emlékkönyvtár Gyöngyösön, Zircen és Keszthelyen /11/.

Fennállása alatt az OKK működését sokan bírálták, főleg egyes nagykönyvtárak vezetői, akik élénken tiltakoztak az intézmény vélt és valódi hatósági funkciói ellen. Tagadhatatlan azonban, hogy az intézmény vezetői és munkatársai nagyon szorgalmas, nagyon jószándéku

és sokszor igen eredményes és hasznos munkát végeztek. A feladatok nyilván túlméretezettek voltak; főleg ez okozhatta az intézmény munkájában akadozást, tétovázást.

Tudatos, a szocialista művelődéspolitikát tükröző intézkedés volt a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042/13/1952 számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről, melyet a Népművelési Minisztérium végrehajtási utasítása egészít ki. Ez a rendelet alakította ki a vidéki és fővárosi közművelődési könyvtárak rendszerét, létrehozta a megyei és járási könyvtárakat és célul tűzte ki az iskolai könyvtárak fejlesztését, valamint kiemelte az üzemi és intézeti szakkönyvtárak fejlesztésének fontosságát /12/. E rendelkezések nyomán a könyvtári ellátás, főleg vidéken, szervezetenként és mennyiségileg fel-tétlenül megerősödött. Ugyanakkor az 50-es évek elejének politikai légköre sokszor károsan hatotta át könyvtáraink életét. Egyes könyvtárak állományának radikális megtisztítása az ellenségesnek minősített irodalomtól, az eredményeket mindenképpen felmutatni kívánó könyvtárak és hatóságok statisztikai bravurjai, a termelési normák erőszakolt alkalmazása és azok túlteljesítésének hajszolása, a könyvtári munka természetével összeférhetetlen, többször felülről elrendelt kampányok, így a gyakran selejtes színvonalú ajánló bibliográfiák áradata szintén jellemzik ezt a korszakot. A korszakra azonban mégis a legjellemzőbb, hogy létrehozta a közművelődési könyvtárak stabil hálózatát, munkába állított egy sor szilárd meggyőződésű, fejlődőképes könyvtárost, akik a hálózat könyvtárainak anyagi és módszerbeli erősítésével nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a szocializmust építő Magyarország népe olvasó néppé váljon.

Ez a fejlődés azonban nem volt gyors ütemű. KOVÁCS Máté állapítja meg tanulmányában, hogy "az akkori kényszerű költség-, keret- és létszámcsoökkentések ... a könyvtárügyet fokozottabban sújtották ... e korlátozások évekig megakasztották például az egyes könyvtár-típusok /járási, városi könyvtárak, gyermek- és ifjúsági, valamint iskolai könyvtárak/, illetve hálózatok tervezett kiépítését és a könyvtárak ... korszerűsítését." /13/ A tudományos és szakkönyvtárak fejlődését is inkább a szervezeti megerősödés, új szolgáltatások bevezetése - tájékoztató szolgálat, bibliográfiai tevékenység kifejlesztése stb. - jellemzi, mint a gyűjtemények korszerű gyarapodása. A könyvtárpolitika középpontjában álló törekvés - a könyvtárakat a tömegnevelés, a tudatátalakítás, az aktuális politikai célok szolgálataiba állítani - e könyvtárak munkáját is befolyásolta. Ajánló bibliográfiai készítését tudományos és szakkönyvtáraktól is elvárták feladataik. Ezek nem mindig bizonyultak az irodalompropaganda hatékony eszközeinek. Tudományos könyvtárak és a nemzeti könyvtár munkatársai, vezetői szorgalmasan jártak megyei, városi, szakszervezeti könyvtárakba, patronálták, segítették ezeket, katalógusokat szerkesztettek és instruálták tapasztalatlanabb kartársaikat.

A szakismereteknek legszélesebb körben való elterjesztését több könyvtárpolitikai jellegű intézkedés biztosította az 50-es évek elején. Az Országos Műszaki Könyvtár vidéki ipari centrumokban fiókkönyvtárakat létesített. A Népgazdasági Tanács 1951 júliusában határozatot hozott, mely azt a korszerű követelményt tartalmazta, hogy a városi könyvtárakat fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra

kell fejleszteni, és ennek érdekében biztosítani kell különböző rendeltetésű /műszaki, egyéb tudományos, ismeretterjesztő stb./ nyilvános könyvtárak egységes szervezetbe való összefogását és az egyöntetű irányítás érvényesítését /14/. Ez az intézkedés szüntette meg az OMK vidéki fiókjait. A fejlődés adott szakaszában azonban, amikor korszerű követelményeknek megfelelő városi könyvtárak még nem tudtak kialakulni, az intézkedés korainak bizonyult. A könyvtárügy egységes irányítását elérni kívánó törekvéseket tükrözi az ODK /Országos Dokumentációs Központ/ egy éves működés után való megszüntetése 1950 szeptemberében, amikor annak feladatkörét az OKK vette át. A feladat, amely ily módon erre az intézményre hárult, túlméretezettnek bizonyult. A szervezett dokumentációs tevékenység eddig az időpontig csak a kezdő, gyakran tétova lépéseket tette meg: a különböző főhatóságokhoz tartozó intézmények, köztük könyvtárak is, egységes szervezeti irányításának hiányzott jogi, anyagi és személyzeti alapozottsága. A dokumentációs munka színvonalának megjavítását kívánták azok az intézkedések szolgálni, amelyek az ehhez szükséges könyvtári bázisra építve, a könyvtári munka részeként szabályozták a dokumentációs tevékenység szervezeti kereteit. A fejlődésnek ez az iránya sajátosan hazai jellegű. Egy szocialista és kapitalista országban sincs rá példa, hogy törekedtek volna a könyvtárügy és a dokumentációs tevékenység egészének szervezeti egységbe foglalására vagy közös irányítására.

A könyvtári hálózatok, melyeknek hatékony működése az ország szervezett könyvtári ellátásának egyik bázisa, az 1952. évi minisztertanácsi határozat nyomán az említett nehézségek ellenére kialakultak. Miután az OSZK átvette az OKK-tól a központi szolgáltatások gondozását, mint a központi címjegyzékeket, könyvtárközi kölcsönzést, az állami tulajdonba vett könyvanyag tárolását és szétosztását stb., a megalkult Népkönyvtári Központ a közművelődési könyvtárügy fejlesztése terén komoly eredményeket ért el. A Központ szervező munkájának eredménye a körzeti könyvtárak létesítése, a megyei, járási és községi könyvtárak rendszerének kifejlesztése. Az 1952-es minisztertanácsi határozat kimondja, hogy a helyi tanácsok kötelesek gondoskodni a falusi könyvtárakról. Ennek az intézkedésnek a nyomán rendkívüli mértékben megnövekedtek a költségvetési keretek és javult a falusi könyvtárak elhelyezése /15/.

A szocialista országokban a munkahelyen és a lakóhelyen történő könyvtári ellátás nagymértékben a szakszervezeti könyvtárak rendszere útján valósult meg. Könyvtárügyünk fejlődésére igen jellemző, hogy ez a könyvtár típus igen nagy anyagi áldozattal, viharos tempóban fejlődött. 1949-ben 2000 volt a számuk, újabb két év múlva 6000-nél is több szakszervezeti könyvtár működött az országban szervezetileg az egyes szakszervezetek, illetve központi könyvtárai felügyelete alatt /16/.

A könyvtári hálózatok kialakítására irányuló törekvések tehát 1952 után már kézzelfogható eredményre vezettek. A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról kiadott 1018/1956/III/.9.sz. minisztertanácsi határozat részben az eddigi szervezési formák megerősítésére, részben a könyvtárak és a könyvtárak helyének, szerepének meghatározására törekedett /17/. Alapelve: "az azonos feladatkörű közkönyvtárak egységes

szervezete a könyvtári hálózat, amelyben a könyvtári szakirányítást az erre kijelölt központi könyvtár végzi." A könyvtárakat négy alapvető kategóriába sorolja - nemzeti könyvtár; általános tudományos és tudományos szakkönyvtár; közművelődési könyvtár; iskolai könyvtár. Intézkedik a törvény az OKT /Országos Könyvtárügyi Tanács/ összetételéről és feladatáról; meghatározza a könyvtárak felügyeletét, amelyet a fenntartó szerv, és szakfelügyeletét, amelyet a művelődésügyi miniszter gyakorol. A törvény úgy rendelkezik továbbá, hogy "a dokumentációs tevékenységet a könyvtári hálózatok erre legalkalmasabb könyvtárai mellett kell megszervezni és a dokumentációval jelenleg is foglalkozó intézményeket a szakmailag legmegfelelőbb könyvtárakhoz kell csatolni."

A törvény és annak rendelkezéseit konkretizáló végrehajtási utasítás a magyar könyvtárak országos rendszerét alakította ki. Ez a rendszerezés, mely a könyvtári szolgáltatások továbbfejlesztésének szervezeti keretét biztosítja, kétségtelenül a magyar könyvtárügy egyik legnagyobb vívmánya. Könyvtári törvényünk méltán keltett elismerést mind a szocialista országokban, mind a tőkés országok könyvtári közvéleményében.

A szervezeti keretek meghatározása, a feladatok kijelölése, az egész könyvtárügy anyagi ellátottsága szempontjából sem volt közömbös. Ezt a legélelénkebben az illusztrálja, hogy bár a törvény végrehajtási utasítása kimondja, a rendelkezések végrehajtása nem járhat költségvetési kihatással, a törvény életbelépése óta a könyvtári fejlesztés céljait szolgáló költségvetési keretek nagymértékben növekedtek.

A könyvtári törvény megalkotása óta észlelhető számszerű növekedés - új könyvtárak keletkezése, az állomány gyarapodása, az olvasók számának emelkedése stb. - azonban nem csupán a szervezeti megalapozottság eredménye. A kulturális forradalom kibontakozása, az oktatásügy gyorsiramu fejlődése, a sokirányú szervezett népművelői tevékenység, a tudományos kutatás, a termelés, műszaki fejlesztés állandóan növekvő intenzitása könyvtárügyünk fejlődésének legfőbb motorja. Ez a fejlődés követelményeket támaszt, amelyeknek kielégítésére most már megfelelő könyvtári szervezet áll rendelkezésre.

A törvény megalkotása óta eltelt 15 év könyvtári fejlődése bizonyította, hogy az adott szervezeti kereten belül a korszerű könyvtárfejlesztés megvalósítható. Az egyes hálózatok felügyeleti szervei felelősséget éreznek fenntartott könyvtáraikkal szemben; minden hálózat egészségesen fejlődik, és azok az intézmények, amelyek a könyvtári törvény végrehajtása érdekében alakultak ki, gyors fejlődést mutatnak.

Az Országos Könyvtári Tanács, mely a szakfelügyeleti szerv tanácsadójaként működik, a fejlődés követelményeinek megfelelően átalakult, s OKDT /Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács/ néven munkáját három tagozatban, közművelődési könyvtári, tudományos és szakkönyvtári és dokumentációs tagozata útján látja el. E tagozatok mellett szakbizottságai működnek. Számos fontos kérdés vitaformája a Tanács. Maga a könyvtári törvény és az általa létrehozott könyvtári

szervezet minden előnye mellett nem mentes a sajátos fejlődés, a meglévő intézmények adottságai következtében bizonyos ellentmondásoktól. A gyors fejlődés, a semmiből teremtés eredményeként kialakult dokumentációs intézmények javarésze könyvtári bázis nélkül jött létre, holott a dokumentációs munkának az a formája, amely nálunk viharos gyorsasággal gyökeret vert, majdnem kizárólag könyvtári gyűjtés tárgyát képező dokumentumok, bibliográfiai, illetve referáló jellegű feltárását jelentette. Ennek felismerése eredményezte a könyvtári és dokumentációs szervezet egyesítését. Nyilvánvaló, hogy amikor a tudományos és műszaki tájékoztatás, mint tevékenység tulnó ezen a kereten és a szakirodalmi dokumentumok elemzése, az információ értékelése a tevékenység középpontjába kerül, a tudományos és szakkönyvtári gyűjtemények és szolgáltatások e szélesebb körű tevékenység egyik - bár fontos - intézményévé válnak. Azok a szervezeti és főleg kommunikációs problémák, amelyek különösen a népgazdaság irányításának új rendszerébe illeszkedő népgazdasági információs rendszerben vetődnek fel, nehezen illeszthetők könyvtári hálózati keretbe. Alapvető szervezeti változás következett be 1962-ben, amikor a műszaki könyvtári hálózat központja, az OMEDK dokumentációs feladatainak szükség szerű megnövekedése következtében az OMFB felügyelete alá került és azóta a Művelődésügyi Minisztérium szakfelügyelete a hálózat könyvtári tevékenységére korlátozódik.

A magyar könyvtárügy egysége, amelyet a könyvtári törvény kodifikált, nem annyira a törvény kényszerítő erejénél fogva vált valósággá, hanem inkább a könyvtárak és könyvtári hálózatok kooperációs készsége következtében. Ennek létrejöttében a Művelődésügyi Minisztériumnak, mint szakfelügyeleti szervnek - mely szerény keretek között, egy a könyvtárügynek egyetlen szektorával közvetlen kapcsolatot tartó főosztályon belül látja el szakfelügyeleti teendőit - nagy érdemei vannak.

A szakmai irányítás során a minisztérium a módszertani munka szervezőire támaszkodik.

A könyvtári munka módszertani irányítása a felszabadulás után új feladatként jelentkezett. A szocialista országok a könyvtári munka módszertani irányításának politikai, szakmai jelentőségét a Szovjetunió példája nyomán ismerték fel. A szocialista könyvtárral szemben megnövekedett igények ugyanis megkövetelik, hogy a könyvtárak minél nagyobb mértékben használják ki lehetőségeiket. Egyes nagy könyvtárak, hálózati központok egyrészt saját munkájuk, másrészt a tagkönyvtárak munkájának meggyorsítása érdekében 1952 után sorra szervezik meg módszertani osztályukat és ezek keretén belül a rendszeres instruálást. Az 1952. évi minisztertanácsi határozat nyomán az Országos Széchényi Könyvtárban létrejött a Módszertani Osztály, mely a határozat értelmében kettős feladatot vállalt. Mint központi könyvtár-tudományi szerv, a magyar könyvtárügy egész területén irányítja a módszertani munkát; mint a vidéki állami könyvtárak módszertani segítője, közvetlenül végzi a megyei könyvtárak módszertani irányítását, így munkája a megyei könyvtárak útján kihat az egész hálózatra.

A feladatvállalás részben a megszüntetett Népkönyvtári Központ munkájának folytatását, illetve annak kiterjesztését jelentette. A

közművelődési könyvtárak gyors fejlődése megkövetelte, hogy az osztály elsősorban ezekkel foglalkozzék. Az OKK könyvtárának átvétele megvetette a könyvtártudományi szakkönyvtár alapját. Az OSZK módszertani osztálya uttörő jellegű munkát végzett. Nagyrészt a Szovjetunió tapasztalataira támaszkodva végezte különösen az állami közművelődési hálózatban kezdettől fogva nagyon megbecsült munkáját: kiadványai tükrözik ennek a munkának tartalmát /raktározási táblázat, segéd-könyvtári címjegyzékek, kezelési szabályzatok, a könyvtári munkát bemutató album stb./. Könyvtárosi tanfolyamok, konferenciák szervezésével a nagyszámu, de hiányos felkészültségű közművelődési könyvtárosok szakmai tudásának emelésére törekedett. A külföldi könyvtártudományi szakirodalom megismertetése, dokumentálása is e szervezeti keretben indult meg. A könyvtártudományi dokumentáció azonban a Módszertani Osztálynak Könyvtártudományi és Módszertani Központtá való átalakulása - 1959 után - teljesedett ki. Külföldi szakmai körök ezt a tevékenységet nagyra becsülik.

A KMK-nak mint intézménynek fejlődése, munkájának kiterjesztése a tudományos és szakkönyvtárak módszertani problémáinak vizsgálatára, kezdeményezései a könyvtártudományi kutatás összehangolására, szerepe a könyvtárosképzés szervezésében, oktatómunkája az egyenletes, a kor színvonalával lépést tartó fejlődés jelei. Jogi helyzetének tisztázatlansága - nem szakfelügyeleti szerv és nem könyvtártudományi és tájékoztatási intézet, de mindkét feladatkörből hárul rá valami - működésének sokrétűségét megmagyarázza. Jelentős kezdeményezések színvonalas kiadványsorozatai. Ezek közül az Új könyvek c. periodikus kiadvány a magyar könyvtermés kurrens elemzését tartalmazza, megjelölve azt, hogy az új kiadvány beszerzése melyik könyvtár típus számára ajánlott, ami döntően befolyásolja közművelődési könyvtáraink állományának alakulását. A KMK együttműködése az OKDT-vel biztosítja, hogy a könyvtári fejlesztés valamennyi problémája jó előkészítésben kerüljön illetékes fórumok elé.

A könyvtártudományi kutatómunka kibontakozása az elmúlt 25 év alatt nem volt zavartalan. A könyvtártudomány művelésének csak egyoldalú, bár igen nemes hagyományai voltak adottak. A könyvtörténet, könyvtártörténet, paleográfia művelői igen tisztességes eredményeket értek el a múltban. Az 1876-ban indult Magyar Könyvszemle Európa egyik legrégebbi könyvtárügyi folyóirata. A folyóirat, hagyományainak megfelelően, fennállása alatt elsősorban a történeti jellegű kutatások eredményeit közölte, bár időnként helyet adott olyan főleg beszámoló jellegű közleményeknek is, amelyek a könyvtárügy, a könyvtárszervezés aktuális kérdéseit vetik fel. Századunk tizes éveiben a SZABÓ ERVIN köré csoportosult haladó szellemű modern könyvtári szemléletet valló könyvtárosok kitűnő folyóirata, a Könyvtári Szemle, rövid életű volt.

A szocialista átalakulás a könyvtárpolitikai, könyvtártani kérdések egész sorának elméleti megalapozását tette szükségessé. Az olvasóval, az olvasók nevelésével kapcsolatos feladatok - melyek gyakran erőszakoltan is a könyvtári munka középpontjában állottak - a tapasztalatok közlésének, elméleti fejtegetéseknek témájául szinte magától adódtak. A könyvtárszervezési feladatok a könyvtárak funkcióinak, a könyvtári munka társadalmi hátterének felderítését tették szükségessé. A könyvtárak szervezése, berendezése, fejlesztése ugyan csak elméleti jellegű kérdéseket vetett fel. Az aktuális problémák

arádata szükség szerint ezek irodalmi feldolgozására ösztönözte a gondolkodó - vagy nem egyszer az érvényesülni vágyó - könyvtárosok egész sorát. Így kellő tradíciók, tapasztalatok és megalapozás nélkül idegződött be az újonnan felfedezett könyvtártudomány a közvéleménybe. A prakticista szemlélet egyfelől, másfelől pedig egy kellő megalapozottság nélküli teoretizálás a kezdeti időszakban főleg a szaktudományok valódi és vélt képviselőinél ellenérzést váltott ki. Ennek reakciójaképpen a más tudományos pályákról káderpolitikai megfontolások alapján a könyvtárakba került tudományos felkészültségű könyvtárosok egy része a könyv- és könyvtártörténeti munkásságban vélte a könyvtárüggyel kapcsolatos tudományos tevékenység egyetlen lehetőségét megtalálni. A praktizmus és a sekélyes teoretizálás mellett tehát harmadik visszahúzó erőként a tulhajtott történetiség jellemezte évekig a könyvtárakkal kapcsolatos tudományos munkát.

Ilyen körülmények között hívta életre a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Könyvtártudományi Főbizottságát. A Főbizottság folyóirata a Magyar Könyvszemle lett. A Főbizottság igyekezett programot adni a Könyvtártudományi kutatásoknak és azokat korszerű szintre emelni. A Magyar Könyvszemle teret adott olyan tanulmányoknak is, amelyek a könyvtárügy aktuális problémáinak elméleti megalapozását segítik elő. A könyvtárügy felelős vezetői számos intézkedéssel - kutatásidő kedvezmény, a publikálási lehetőség biztosítása stb. - igyekeztek előmozdítani a megalapozott könyvtártudományi kutatás kibontakozását. A KMK 1960-ban ankétot rendezett a könyvtártudományi kutatás kérdéseiről. Ennek az ankétnak maradandó eredménye, hogy világosan kirajzolódtak azok a tudományos problémák, amelyeknek kibontása könyvtárügyünk egész fejlődését elősegítik /18/. Az ankéton felvetett megoldandó tudományos problémák kidolgozását mozditják elő az OKDT által rendszerezett, szép eredményeket felmutató pályázatok. A kidolgozandó problémák köre természetesen a fejlődés követelményeinek megfelelően módosul. 1961 folyamán az akadémiai bizottsági rendszer átszervezése során a Főbizottságot Munkabizottság váltotta fel. Ez feladatának elsősorban a könyv- és könyvtártörténeti, valamint bibliográfiaelméleti kutatások előmozdítását tekinti. Mint a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának munkabizottsága, szükség szerint a könyvtártudományi kutatások körülhatárolt szektorára korlátozza működését. A könyvtártudományi munka színvonalának gyors fejlődését tükrözi a publikációk állandóan emelkedő színvonala, a könyvtártudományi munkák alapján akadémiai fokozatot elért kutatók számának növekedése.

Könyvtárügyünk egészének fejlődése nagyrészt a szakképzett könyvtárosok munkáján nyugszik. A szervezett könyvtárosképzésnek alig voltak hagyományai - egynéhány könyvtárosképző tanfolyam, egyetemi magántanári kollégium a két világháború között - így ezen a területen a teljes kezdeményezés a felszabadulás utáni időkre esik. Legsürgősebb feladat az újonnan alakított közművelődési könyvtárak vezetőinek, munkatársainak, társadalmi munkásainak gyors kiképzése volt. Ugyancsak feladatként jelentkezett a könyvtári munkát végzőkkel a korszerű könyvtári munka tartalmának és módszereinek megismertetése. Ezek a feladatok készítették az OKK-t, majd a Népkönyvtári Központot az első tanfolyamok megszervezésére.

Az érdemleges könyvtári munkát végzőkkel szemben támasztott követelmények korunkban megnövekedtek. Ennek felismerését tükrözi a tény, hogy a pálya ellátásához szükséges ismeretek felsőfoku oktatása napjainkban a fejlett országok tulnyomó többségében az egyetemi oktatás keretében történik. A magyar könyvtárügy fejlettségének, a könyvtárosokkal szemben támasztott követelmények megnövekedésének bizonyítéka, hogy 1949-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megindulhatott az egyetemi könyvtárosképzés /19/. A tapasztalatok hiánya, a követelményrendszer kialakulatlansága, a kezdeti nehézségeket, tematikai bizonytalanságot megmagyarázzák. Az egyetemi könyvtárosképzés, a tudományosan legjobban felkészült könyvtárosoknak oktatóként való bevonásával, nappali tagozatként, mint harmadik szak indult. Ez a képzés hamarosan, mint második szakra való felkészítés teljes tanfolyammá bővült. Az egyetemi végzettségű könyvtárosok iránti kereslet a fejlődés folyamán állandóan növekedett és ez a növekedés a mai napig tart. Az a rendelkezés, mely egyes állások betöltésénél előírja az egyetemi könyvtárosi oklevél megszerzését /20/, az esti, levelező és kiegészítő képzés bevezetését is szükségessé tette. Hazai egyetemi könyvtárosképzésünk azon az alapelven épül fel, hogy a könyvtárosi munka színvonala és korszerű ellátásának előfeltétele: a könyvtáros ne csupán könyvtárosi szakismeretekkel rendelkezzen, hanem széles körű általános műveltséggel és főként valamely tudomány szakban való alapos jártassággal bírjon. Ezért a kiegészítő képzés mellett a kétszakos képzés látszott legmegfelelőbbnek. A kétszakos képzéshez való ragaszkodás, annak előnyeinek a felismerése serkentő példaként hatott azokra a szocialista országokra, ahol a már bevezetett egyszakos képzés hátrányait felismerték. Sajnálatos, hogy egyetlen évfolyam kénytelen volt nálunk is egyszakos képzésben részt venni. Jellemző azonban, hogy ezeknek a végzett hallgatóknak zöme élt azzal a lehetőséggel, hogy egy második szaktól pótlólag diplomát szerezzen.

A könyvtárosi pálya differenciálódása, a könyvtártudomány és informatika gyakran érintkező, de végeredményben sokban eltérő tárgykörre a könyvtárosképzés differenciálását tette szükségessé. Az alapvető közös studiumok után ma már lehetősége van a hallgatónak arra, hogy specializálja magát és a közművelődési könyvtári, tudományos könyvtári, szakkönyvtári és tájékoztatási munkakörök egyikére készüljön fel. A tanulmányi időnek újabban történt megrövidítése, a második szak választathatóságának kezdettől fogva fennálló korlátai - csak a Bölcsészettudományi és a Természettudományi Karon oktatott tárggyal párosítható a könyvtárszak - a további fejlődés gátjainak tekinthető tényezők.

A középfoku könyvtárosképzés kibontakozása is gyors ütemű volt. 1951-1955-ig a budapesti Pedagógiai Főiskolán is folyt könyvtárosképzés, majd 1957 óta a KMK oktatási osztályának feladatai közé tartozik a középfoku könyvtárosképzés gondozása és koordinálása. Két és fél éves tanfolyamokat szerveznek jelenleg a KMK-n kívül /társadalomtudományi szakkönyvtárosok/ az OMKDK /műszaki, tudományos és természettudományi/ és az OKKDK /Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ/orvosi/ szakkönyvtárosok részére. Egy ideig egyes kijelölt megyei könyvtárak is mint tankönyvtárak működtek, de funkcióikat átvette 1967 óta a debreceni és szombathelyi Felsőfoku Tanítóképző Intézetben működő népművelő-könyvtáros szak. A szervezett

képzésnek ez a formája kizárólag a népművelő munkával is foglalkozó - főleg - falusi könyvtárak, klubkönyvtárak káderigényének kielégítését segíti elő. Ez a képzési forma kétségtelen megtorpanást jelent abban a fejlődésben, mely a KMK oktatási tevékenysége nyomán kibontakozott.

- o -

E fejezetben a magyar könyvtárügy egészét érintő intézmények fejlődésének, egyes törvényes rendelkezéseknek szükségszerűen felületes áttekintését kíséreltük meg. Egyes könyvtár típusok fejlődési tendenciáinak áttekintése ennél is csak vázlatosabb lehet.

3. A NEMZETI KÖNYVTÁR

Könyvtárügyünk e központi intézményének tevékenységéről, szolgáltatásairól sok szó esett már az előzőkben is, hiszen az intézmény tevékenysége, szolgáltatásai a magyar könyvtárügy egészének fejlődését befolyásolják. A kép azonban nem lenne teljes, ha a nemzeti könyvtár tevékenységének néhány mozzanatát nem vázolnánk.

Ezek között elsőként a könyvtár hagyományos feladatáról, nemzeti bibliográfiánk gondozásáról kell néhány szót szólni. A felszabadult Magyarországi könyvtárügyének talán első konkrét vívmánya az volt, hogy megnyílt a korszerű kurrens nemzeti bibliográfia megalkotásának a lehetősége. 1946. január 1-vel megindult az OSZK gondozásában a kurrens nemzeti bibliográfia két sorozata, a könyveket regisztráló Magyar Nemzeti Bibliográfia és annak melléklete, a Magyar Folyóiratok Repertóriuma. E két kiadvány tartalmi bővítése, technikai fejlesztése a könyvtár fejlődésének, a feladatvállalás megértésének bizonyítéka. A könyvtár az elmúlt 25 év alatt, de különösen a könyvtári és tájékoztató tevékenység elmélyülését jellemző utolsó néhány évben a nemzeti bibliográfiai rendszer teljessé tétele érdekében, a legégetőbb hiányok pótlására eredményes munkát végzett. Csak jelezni lehet azokat az eredményeket, amelyeket a kurrens folyóirat-bibliográfia a retrospektív nemzeti könyvészet területén elért. Ezek tájékoztatásügyünk fejlődésének bizonyítékai. A központi szolgáltatások szervezeti fejlődéséről már szó esett. Néhány számszerű adat a fejlődés mennyiségét világítja meg. 1944-ben a központi címjegyzék számára katalóguscédulákat beküldő könyvtárak száma 20 volt, 1967-ben a központi katalógus már 170 könyvtár, illetve hálózat új külföldi beszerzéseit tartja nyilván. 1944-ben a központi címjegyzék 536 500 cédulát tartalmazott, a központi katalógus 1967-ben kb. 2 617 000 cédulából állt. A könyvtárközi kölcsönzéshez 1955-ben kb. 6314 kérés érkezett, 1969-ben 21 015 /21/.

1961-ben az OSZK kiadásában megjelent a Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke előbb a társadalomtudományi, majd röviddel később a természettudományi anyagról. Ez a kurrens kiadvány a könyvtárközi kölcsönzés és a tájékoztatás jól bevált műszere.

A felszabadulás után a megnövekedett feladatok a könyvtár személyi és anyagi ellátottságának ugrásszerű emelkedését eredményezték. Kialakult a könyvtár hármas funkciója: a nemzeti nyomtatványtermés gyűjtése, megőrzése, feltárása; országos jellegű szolgáltatások megszervezése és gondozása; végül a gyűjtemények és speciális szolgáltatások révén a tudományos kutatás előmozdítása.

A kívülálló szemlélő számára is meglepő és dicséretes, hogy az intézmény nagyon szerteágazó feladatait 25 év alatt a legmostohább körülmények között, minden centiméternyi raktári helyért, olvasóhelyért, munkahelyért áldozatokat hozva, kényszerű kompromisszumokat kötve, korszerűen látta el.

Az 50-es évek elején, amikor az új feladatok egész sora zúdult a könyvtárra, a válság kétségtelen jelenségei voltak észlelhetők annak életében. Kis olvasótermekben a közművelődési és tankönyvtár funkciót is magára vállalta és ezzel anyagának nem rendeltetésszerű használatának szabad utat nyitott. A kulturális emelkedéssel együttjáró könyvtárhány, olvasóhelyhiány enyhítésében a könyvtárnak is részt kellett vállalnia és ez a kényszerítő szükség a könyvtár mindennapi munkájában ma is érezteti hatását. Ugyanakkor, mivel a felügyeleti szervek ezt a törekvést bőkezűen támogatták, volt ereje a könyvtárnak ahhoz, hogy gyűjteményét valóban nemzeti könyvtári gyűjteménnyé fejlessze. A könyvtárak anyagi fellendülésének idején, a könyvtári törvény jótekonny hatásaként, a könyvtár hozzáfogott a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok rendszeres, bibliográfiailag megalapozott gyűjtéséhez. A rekonstrukciós munkák - katalógushálózat gondozása, kézikönyvtárak, segédkönyvtárak anyagának rendezése, bővítése, új kézikönyvtári gyűjtemények szervezése stb. - abban a reményben indultak meg, hogy a könyvtár hamarosan megfelelő elhelyezést kap a volt királyi várban. Az időpont eltolódása nyilván a rekonstrukciós munkák útját is lelassítja. Fejlődésének mai szakaszában értékes és a romlás veszélyének kitett anyagának a megóvása - hirlapanyag mikrofilmezése, laminálása - és szolgáltatásainak az adott keretekben történő fejlesztése nemzeti könyvtárunk legfőbb gondja.

4. A TUDOMÁNYOS ÉS SZAKKÖNYVTÁRAK FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB IRÁNYAI

A tudományos és szakkönyvtárak fejlődése a felszabadulás után kettős képet mutat: az egyik az a fejlődés, amely az évszázadok vagy évtizedek óta működő könyvtárak életében végbement; a másik az új követelményeket kielégítő tudományos és szakkönyvtárak, könyvtári hálózatok kialakulása, működésük megerősödése.

Mindkét irányú fejlődés az országban végbement strukturális átalakulás, a tudományszervezés, felsőoktatás, a termelés irányításának szervezése terén végbement változásokat követte. A tudományos kutatóintézetek számának növekedése, új felsőoktatási intézmények alakulása, a régi feladatkörének változása, bővülése a tudományos és egyetemi könyvtárak munkájának kiterjesztését tette szükségessé. Megváltozott

a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának funkciója. Ez a felszabadulás előtt anyagilag gyengén dotált, nagyon csendes munkát végző, de igen értékes gyűjteménnyel rendelkező könyvtár egy terebélyesedő kutatóintézeti könyvtári hálózat központjává fejlődött. Egyetemi könyvtárainknak meg kellett küzdeniük azokkal a nehézségekkel, amelyek a hallgatóság számának gyors ütemű növekedése, az egyetemi tanszékek állandóan növekvő igényei jelentettek.

Az Országgyűlés Könyvtára 1951-ben nyilvános könyvtárrá vált és megnyílt annak a lehetősége, hogy ez a könyvtár is hatékonyan részt vegyen az ország szakirodalmi ellátásában, enyhítse azokat a nehézségeket, amelyek a tanulmányokat folytatók számának állandó növekedése okozott.

A különböző minisztériumok felügyelete alatt álló intézmények, elsősorban a kutatással, fejlesztéssel és termeléssel foglalkozó intézmények és vállalatok gyors ütemben fogtak hozzá szakkönyvtáraik alapításához, illetve fejlesztéséhez.

A fejlődés egyik jellemzője, hogy olyan könyvtárak, amelyek a hálózati központ szerepének betöltésére voltak hivatottak, mint például a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár rövid néhány év alatt addig alig számottevő gyűjteményből fejlődött országos jelentőségű könyvtárrá /22/.

A gyors és sokirányból megindult fejlődés nem teljesen reális számszerű adata: 1964 végén 1505 statisztikailag nyilvántartott tudományos és szakkönyvtár működött az országban. A méreteket inkább az érzékelteti, hogy egyetlen évben, 1964-ben az olvasók több mint 8 millió könyvtári egységet használtak helybenolvasás és kölcsönzés útján és az, hogy a könyvtárak ebben az évben több mint 77 millió forintot fordítottak állománygyarapításra /23/.

A tudományos és szakkönyvtárak fejlődését döntően befolyásolta a könyvtári törvény alapján történő hálózatba szervezés. Az a követelmény, hogy egyes tudományterületek és népgazdasági ágak irodalom iránti igényei lehetőleg koncentráltan egy hálózaton belül legyenek kielégíthetők, nehezen megvalósítható, viszont a könyvtári hálózatok jelenleg kialakult rendszere lehetővé teszi, hogy a hálózaton belüli és hálózatközi együttműködés kialakuljon, ami a könyvtári ellátás gazdaságossága érdekében is megvalósítandó követelmény. Az utóbbi évek könyvtárpolitikai törekvéseinek középpontjában éppen ezért a kooperáció létrehozása, megerősítése állott. Könyvtárpolitikánk szocialista jellegéből folyik, hogy a tudományos és szakkönyvtárak tevékenységük során fokozatosan összhangot igyekeznek teremteni az ellátandó területek soronlévő és távlati feladataival /24/.

Számos kezdeményezés történt annak vizsgálatára, hogy milyen egy könyvtár vagy hálózat által ellátandó olvasóréteg szakirodalmi való ellátottsága.

A hálózaton belüli és hálózatközi együttműködés legfontosabb területe gazdaságossági okoknál fogva az egyes könyvtárak és hálózatok

gyűjtőkörének megállapítása, elhatárolása. Ennek a Művelődésügyi Minisztérium által kezdeményezett törekvésnek is konkrét eredményei vannak. 1968-ban miniszteri utasítás jelöli ki a társadalomtudományok és a természettudományok terén az országos szakirodalmi ellátás szempontjából országos jellegű tudományos könyvtárakat és tudományági szakkönyvtárakat. Kooperációs körök jöttek létre számos tudományág területén, s ez lehetővé teszi, hogy egy-egy tudományterületen az ellátás hozzávetőlegesen teljessége elérhető legyen.

A tudományos és szakkönyvtárak összállományának 78%-a Budapestre koncentrálódott. Könyvtárpolitikai cél lett tehát a vidéki szakemberek jobb ellátásának biztosítása. A fejlődés tendenciája, hogy egyetemi városaink könyvtári bázisát, szolgáltatásait kell fejleszteni. Ezt a fejlődési irányt mind a szegedi, mind a debreceni tudományegyetemi könyvtárak újabb eredményei igazolják. A szegedi Egyetemi Könyvtártól indult ki a szükségletek felismerése alapján a regionális ellátás megszervezésének gondolata, a debreceni Egyetemi Könyvtár, mint a Tiszántul legnagyobb tudományos könyvtára, a szakreferensi rendszer meghonosítása révén járult hozzá a szakirodalom feldolgozásának és rendelkezésre bocsátásának korszerű megoldásához.

Tudományos és szakkönyvtáraink belső munkája rendkívüli mértékben megerősödött. Egyre több könyvtár fordít figyelmet a könyvtári üzemi szervezésének korszerűsítésére, a munkafolyamatok racionalizálására. Számos könyvtárban, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban és hálózatában, az Országgyűlési Könyvtárban, az Állami Gorkij Könyvtárban és egyebütt is a könyvtári munkafolyamatok gépesítési kísérleteinek, a korszerű fototechnikai eljárásoknak az alkalmazása a könyvtári munkában már tisztes múlttal rendelkezik. Szakkönyvtárainkban is számos kísérlet tanuskodik a korszerű követelmények felismeréséről. A könyvtári gyűjtemények gépi elemzése ma talán a legaktuálisabb feladat. Ennek hatékony és gazdaságosabb megoldására ad utmutatást a KMK által kidolgozott javaslat a könyvtárak műszaki fejlesztése tárgyában.

5. A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK FEJLŐDÉSÉNEK Néhány jellegzetessége

Közművelődési könyvtáraink nagyarányú fejlődésének szellemi alapjai a lenini hagyományok, a szovjet tapasztalatok és a Szabó Ervin-i örökség /25/.

Az első rendkívüli jelentőségű eredmény az, hogy a 25 év alatt ugyszólván maradéktalanul sikerült elérni, hogy minden lakóhelyen /község, város/, minden számottevő munkahelyen ma már könyvtár működ-
jék.

Központi állami költségvetésből ennek megvalósítása rendkívüli anyagi áldozatokat jelentett volna. A közművelődési könyvtári hálózatok kiépülésének lendületet az adott, hogy az 1952-es minisztertanácsi határozat nyomán az állami közművelődési hálózat könyvtárainak fenntartása fokozatosan teljes egészében tanácsi feladattá vált. En-

nek nyomán hihetetlen mértékben megnövekedtek a könyvbeszerzési kerek-
tek és javult a könyvtárak elhelyezése. Jónéhány megyei könyvtár
/Szekszárdon, Tatabányán, Kaposváron, Zalaegerszegen stb./ új, korszerű épületbe költözhetett, számos más megyei könyvtár megfelelő és méltó elhelyezést kapott, míg másutt a belátható jövőben realizálódik a korszerű elhelyezés. Járási, városi, községi könyvtárak elhelyezése állandóan javul, az építkezési tevékenység megélénkült.

Megindult a közművelődési könyvtárak keretében a gyermekkönyvtári munka. A könyvtári tevékenységnek ezen az új területén mind a szakmai felkészültség, mind pedig a könyvtárak, illetve könyvtár-részlegek elhelyezése és berendezése talán a legörvendetesebb fejlődést mutatja. Méltán mondhatjuk, hogy az ifjúság könyvellátása, irodalom iránti érdeklődésének felkeltése terén a közművelődési könyvtárak gyermekkönyvtárai együttesen a fokozatosan erősödő iskolai könyvtári hálózattal szép és gyors eredményeket értek el.

A fejlődésnek azonban nemcsak anyagi, szervezeti és mennyiségi eredményei vannak. A közművelődési könyvtárak tartalmi munkájában, az állomány összetételében, a kiszolgált olvasórétegek megnövekedésében figyelhető meg a legörvendetesebb fejlődés.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár megalakulása óta, megalkotójának intenciói szerint tudományos könyvtár. Példamutató az a könyvtárpolitikai elv, ami a Szabó Ervin-i elgondolások alapján érvényesült. Az olvasók zömének szépirodalom iránti igényeit a fiókkönyvtárak hivatottak kielégíteni - természetesen figyelembe véve azokat a kötelezettségeket, amelyeket a könyvtártípusra a politikai nevelés, oktatás, népművelés támogatása hárít - míg a központi könyvtár a főváros egész lakosságának rendelkezésére álló tudományos könyvtár, mely a gyűjtőköri megosztás alapján elsősorban a társadalomtudományi szakirodalom fejlett gyűjteménye.

Megyei, városi könyvtáraink hamar felismerték, hogy a tudományos irodalom gyűjtése - természetesen a felhasználók igényeinek megfelelő szakterületeken és nyelveken - ugyanolyan közművelődést szolgáló feladat, mint a szépirodalom és az ún. ismeretterjesztő irodalomé. Volt a közművelődési könyvtárügy fejlődésének egy szakasza, amikor ezt a közművelődési könyvtár tudományos könyvtári és szakkönyvtári funkciójának nevezték, amiből meglehetősen eszméi zűrzavar keletkezett. Ma már általánossá vált a felfogás, hogy a tudományos és szakkönyvtárak szolgáltatásai mellett, egyfelől a szolgáltatások közvetítése révén, másfelől a tanulmányokat elősegítő, műveltséget emelő szélesebb körű érdeklődésre számotartó tudományos és szakirodalom gyűjtése és az arról nyújtott tájékoztatás, különösen ott, ahol nincs megfelelő tudományos könyvtár, a nagyobb, centrális jellegű közművelődési könyvtár feladata /26/.

Megoldandó feladat a kisebb lakóhelyeken és üzemekben a megfelelő könyvválaszték biztosítása. A szakszervezeti könyvtárak ellátásának centralizálása, az ÁKV könyvtárellátó részlegének működése, a művelődési autók révén eljuttatott könyvanyag a probléma súlyát enyhíti. A végleges megoldás a jövő feladata. Az OKDT 1968-ban tartott tanácsulása nyomán, főleg az ott elhangzott referátumnak köszönhetően, e nehezen megoldható probléma mibenléte világossá vált.

A fentiekben néhány alapvető, a könyvtárügy fejlődésével szorosan összefüggő problémát igyekeztünk felvetni. Statisztikai kimutatók ismertetése helyett úgy véljük, a fejlődés tendenciáira jellemző mozzanatok kiemelése az, ami megvilágíthatja ezt a fejlődést, amely a kulturális élet e szektorában is végbement. Reméljük, hogy a tudományos és műszaki tájékoztatás munkásai a két intézményrendszer összefonódottságánál fogva, a maguk munkájában is hasznosítani tudják a 25 év könyvtári fejlődéséből levonható tanulságokat.

§§§

J E G Y Z E T E K

1. A felhasznált összefoglaló jellegű tanulmányok, cikkek:
 - a/ BERECHKY László: A felszabadulás utáni magyar könyvtárügy kronológiája 1945-1970. Kézirat. 50 p.
 - b/ HARASZTHY Gyula: A magyar könyvtárügy 10 éve. = A könyv. 5.évf. 3.sz. 1955. p.97-101.
 - c/ HARASZTHY Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszaki kérdései. = Magyar Könyvszemle, 73.évf. 4.sz. 1957. p.311-324.
 - d/ KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 95 p. /Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 11./
 - e/ KOVÁCS Máté: A magyar könyvtári törvény alapelve, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = Magyar Könyvszemle, 72.évf. 3.sz. 1956. p.181-201.
 - f/ KÓHALMI Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban. 1945-1965. Bp. Népművelési és Propaganda Iroda, 1967. 574 p. /Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 25./
 - g/ Országos könyvtárügyi intézmények, könyvtári sajtó, könyvkiadás, könyvkereskedelem. = Magyar Minerva. 2.köt. Bp. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1965. p.121-229. Faragó Lászlóné, Kóhalmi Béla, Székely Sándor, Gombocz István, Haraszthy Gyula, Berechky László, Fülöp Géza, Vadász Ferencné, Kéki Béla összefoglalásai.
 - h/ RÉTHI, Charlotte [Sarolta]: Das ungarische Bibliothekswesen. Geschichte und Gegenwart. = Bibliothek und Wissenschaft. 4.k. 1967. p.120-224.

- 1/ SALLAI István - SEBESTYÉN Géza: Könyvtárügyünk fejlődése a felszabadulás után. = A könyvtáros kézikönyve. 2.kiad. Bp. Gondolat, 1965. p.800-809.
2. PAJKOSSY Györgyné: Az Egyetemi Könyvtár története 1690-től 1774-ig. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei IV. Bp. 1968. p.64.
3. GYÖRGY Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp. 1885. alapján közli FÜLÖP Géza. Ld. 5.sz. jegyzet.
4. Idézi: KÓHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. Gondolat, 1959. p.7. a Városi Nyilvános Könyvtár 1914. évi jelentéséből.
5. E fejezet megírásánál több ízben használtam FÜLÖP Géza: A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában II.r. c. kéziratban lévő, megjelenendő egyetemi jegyzetét.
6. Ld. KOVÁCS Máté: Id.m. p.62./Ld. 1/d sz.jegyzet/.
7. 11.170/1945. M.E.sz. rendelet /dec.8./
8. Ld. KÓHALMI Béla: Id.m. p.7. /Ld. 1/f sz. jegyzet/. Ez a mű, valamint Kovács Máté fent id.m. és Bereczky László kéziratban levő "A felszabadulás utáni magyar könyvtárügy kronológiája 1945-1970" jelen összefoglaló bázisul szolgált.
9. Külföldi folyóiratok központi címjegyzéke 1945-1948. Kurrens folyóiratok magyar közkönyvtárakban, hatóságok, iskolák, tudományos intézetek könyvtáraiban. Bp. /Országos Könyvtártudományi Központ/, 1950. 128 p.
10. Ld. KÓHALMI Béla: Id.m. p.7. /Ld. 1/f sz. jegyzet/.
11. Ld. KÓHALMI Béla: Id.m. u.o.
12. Ld. KOVÁCS Máté: Id.m. p.63. /Ld. 1/d sz.jegyzet/.
13. Ld. KOVÁCS Máté: Id.m. u.o.
14. 98/4/1951/N.T.sz. határozat.
15. Ld. SALLAI István: Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya. Bp. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1968. p.25.
16. Ld. SALLAI István: Id.m. p.30-31.
17. Ld. KOVÁCS Máté: Id.m. p.65. /Ld. 1/d sz. jegyzet/.
18. Az ankét anyaga megjelent a Magyar Könyvszemle 1961. évi különszámaként.

19. A könyvtárosképzéssel foglalkozó gazdag magyar szakirodalmat ismerteti a Magyar Minerva 2.kötete /Ld.1/g sz. jegyzet/. A könyvtárosképzés rendszere és két összefoglalás kapcsán Fülöp Géza és Vadász Ferencné id.m. p.179-206.
20. 11-2-18/1954/Np.M.sz. rendelet /VIII.3./
21. OSZK III. főosztályának adatai alapján.
22. Ld. KOVÁCS Máté: Id.m. 73.p. /Ld. 1/d sz. jegyzet/.
23. Ld. A tudományos és szakkönyvtárak főbb célkitűzései a 3. ötéves tervidőszakban. Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztály. Bp. 1966. p.3.
24. Ld. 23.sz. jegyzet p.8.
25. Ld. SALLAI István: Id.m. p.4.
26. Ld. SALLAI István: Id.m. p.40.

